

Η 'αλλαγή' και η πολιτική των δικαιωμάτων: οικογένεια, πολιτικός γάμος, αμβλώσεις και εργασία

Χριστίνα Μ. Ακριβοπούλου
Δ.Ν. Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμονας ΔΠΘ

1. Στη διεθνή περί θεμελιωδών δικαιωμάτων θεωρία τρεις είναι οι όροι κλειδιά για την προστασία τους: ένα κράτος αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα των πολιτών του αναλαμβάνει την υποχρέωση να προστατεύει (to protect), να σέβεται (to respect) και να πραγματοποιεί (fulfill), να υλοποιεί δηλαδή στην πράξη τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών του. Στο πλαίσιο αυτό, (α) η ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων υποχρεώνει το κράτος να απέχει από παραβιάσεις και προσβολές των δικαιωμάτων, (β) η υποχρέωση σεβασμού οδηγεί στην διάπλαση ενός ασφαλούς δικαιοκράτους για την απόλαυσή τους, (γ) ενώ η πραγμάτωσή τους οφείλει να οδηγεί στην υλική και ουσιαστική προστασία τους, μέσα από την υιοθέτηση πρακτικών μηχανισμών εγγύησής τους.

2. Δεν θα ήταν σήμερα υπερβολή και από τη θέση αυτή να υπογραμμίσω ότι το τρίπτυχο αυτό αναγνώρισης και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων παραμένει ανεφάρμοστο μέχρι και τη μεταπολίτευση και σε μεγάλο βαθμό ανεκπλήρωτο μέχρι και τη δεκαετία του '80 και μάλιστα παρά την ύπαρξη ενός προοδευτικού, φιλελεύθερου προς τα δικαιώματα Συντάγματος, όπως αυτό του 1975. Στη σύντομη αυτή παρουσίαση θα υποστηρίξω, ότι ο Έλληνας νομοθέτης, η ελληνική πολιτεία **παίρνει για πρώτη φορά στα σοβαρά τα θεμελιώδη δικαιώματα** από και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, μέσα από μια σειρά νομοθετημάτων και την κύρωση σημαντικών διεθνών συνθηκών. Πρόκειται για ένα σώμα δικαιοκράτους οι οποίες λαμβάνουν σταδιακά και αν ειδωθούν εκ των υστέρων και ως σύνολο τη μορφή μιας μεγάλης εκσυγχρονιστικής περί δικαιωμάτων πολιτικής, την πιο συστηματική που έχει γνωρίσει και μέχρι σήμερα η χώρα μας στο πεδίο αυτό. Η πολιτική αυτή αποπεριθωριοποιεί τη γυναίκα, εγγυάται την ισότητά και τον κοινωνικό της ρόλο, μεταβάλλει την εικόνα της ελληνικής οικογένειας και θέτει τις βάσεις για τον συνολικό εκδημοκρατισμό των δικαιωμάτων. Στο ίδιο πλαίσιο, θα υπογραμμίσω τη σημασία του νόμου και της δράσης του νομοθέτη για την πραγμάτωση των δικαιωμάτων, που κατά την άποψή μου είναι εξίσου σημαντική με την ίδια τη συνταγματική τους προστασία.

3. Το εκσυγχρονιστικό περί δικαιωμάτων νομοθετικό πλέγμα που εισάγεται στη δεκαετία του '80 με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία περιλαμβάνει, το νόμο 1250/1982 για την κατοχύρωση του πολιτικού γάμου στην Ελλάδα, το νόμο 1329/1983 για τη συνολική, ριζική μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, το νόμο 1264/1982 για τον εκδημοκρατισμό της εργασίας και το νόμο 1609/1986 για τη φιλελευθεροποίηση των αμβλώσεων. Παράλληλα το διάστημα αυτό κυρώνονται δυο από τις σημαντικότερες διεθνείς συνθήκες βάσης στο πεδίο των δικαιωμάτων, η Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών το 1983 και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα το 1985. Στο πλαίσιο της σημαντικής αυτής πολιτικής εκσυγχρονισμού των δικαιωμάτων στην Ελλάδα αναμφίβολα

εντάσσεται και ο νόμος πλαίσιο για την ανώτατη εκπαίδευση 1264/1982, αν και δεν αποτελεί αντικείμενο της παρουσίας αυτής.

4. Το κεντρικότερο από αυτά τα νομοθετήματα είναι αναμφίβολα ο νόμος 1329/1983 ο οποίος μαζί με το νόμο 1250/1982 για τον πολιτικό γάμο οδηγούν στη συνολική μεταρρύθμιση του ελληνικού οικογενειακού δικαίου. Η κατοχύρωση της ισότητας των φύλων στο άρθρο 4 παρ. 2 του Σ 1975 συνοδεύεται την εποχή εκείνη από την υποχρέωση ανάληψης θετικών μέτρων (positive action, κατά την αμερικανική πρακτική) αναμόρφωσης του οικογενειακού δικαίου που θα έπρεπε σύμφωνα με το άρθρο 116 παρ. 1 Σ να έχει ολοκληρωθεί μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 1982. Δυο επιτροπές, η πρώτη υπό τον Ανδρέα Γαζή (1976) και η δεύτερη υπό τον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο δεν οδηγούν τελικά στην εκπλήρωση της σχετικής συνταγματικής επιταγής παρά την αναμφίβολη συμβολή τους. Είναι η επιτροπή που αναλαμβάνει υπό τον Αριστόβουλο Μάνεση μετά την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, στην οποία μετέχει η αφρόκρεμα των ακαδημαϊκών της εποχής (μεταξύ τους Κουμάντος, Δεληγιάννης, Σταθόπουλος, Κασιμάτης, Μαραγκοπούλου, Παπαδημητρίου, Παπαντωνίου) οι οποίοι σφραγίζουν με το κύρος τους τη μεγάλη μετταρρύθμιση. Ο νόμος εισάγει μια εντελώς διαφορετική σύλληψη για το ρόλο της γυναίκας, το γάμο και την οικογένεια στην ελληνική κοινωνία, μια σύλληψη που δεν βασίζεται πλέον στο ρόλο του άντρα ως pater familias, αλλά στην ισότητα των σχέσεων μεταξύ των συζύγων και στην αναγνώριση του παιδιού ως υποκειμένου δικαίου.

5. Ο νόμος παραμερίζει όλους τους αναχρονιστικούς θεσμούς της εποχής. Καταργείται η υποχρέωση του γάμου η οποία πηγάζει από τη μνηστεία (η ελληνορωμαϊκή εγγύη), η προίκα, η εξευτελιστική αυτόφωρη διαδικασία που ακολουθούσε την ποινικοποίηση της μοιχείας, αναγνωρίζεται ο πολιτικός γάμος ως ισόκυρος με το θρησκευτικό και επιτέλους αναγνωρίζονται τα τέκνα όσων είχαν τελέσει πολιτικούς γάμους στο εξωτερικό ως νόμιμα και όχι ως νόθα, όπως θεωρούνταν. Ένα τεράστιο πρόβλημα για τους έλληνες μετανάστες του εξωτερικού που τελούσαν πολιτικούς γάμους στη διασπορά, γάμοι που θεωρούνταν μη αναγνωρισμένοι στην Ελλάδα με ότι αυτό συνεπάγονταν για τα κληρονομικά δικαιώματα των συζύγων και ιδίως των παιδιών που στην χώρα μας δεν αναγνωρίζονταν ως νόμιμα. Τέλος, καταργείται η υποχρέωση συνδιαλλαγής ενώπιον των εκκλησιαστικών αρχών για την έκδοση διαζυγίου.

6. Ωστόσο, η νομοθεσία δεν αρκείται στην απομάκρυνση των αναχρονιστικών θεσμών, πλάθει, παράγει ένα νέο μοντέλο γάμου και οικογένειας, σύγχρονο, ανοιχτό, ευρωπαϊκό ως προς το χαρακτήρα με θεμέλιο την ισότητα και την ελευθερία μεταξύ των μελών της οικογένειας. Στο πλαίσιο αυτό, το παιδί αναγνωρίζεται ως υποκείμενο δικαιωμάτων, αποκτά το δικαίωμα ελεύθερης επιλογής επωνύμου, το όριο της ενηλικίωσής του και πλήρους δικαιοπρακτικής του ικανότητας μειώνεται από τα 21 στα 18, ενώ αποκτά το δικαίωμα άσκησης αγωγής πατρότητας, τη δυνατότητα δηλαδή να αναζητά τον πραγματικό του πατέρα, δικαίωμα που μέχρι τότε ανήκε μόνο στον τελευταίο. Η μεγάλη μεταρρύθμιση ωστόσο που εισάγει ο νόμος είναι η πλήρης εξίσωση των εκτός γάμου γεννημένων παιδιών με τα γνήσια, εξαιρετικής σημασίας ιδίως ως προς

τα κληρονομικά τους δικαιώματα, με συμβολική μεταβολή και της νομικής ορολογίας που μέχρι τότε τα στιγματίζε ως νόθα και εξώγαμα. Στο πεδίο των σχέσεων των συζύγων ο άντρας και η γυναίκα καθίστανται ίσοι ως προς τη γονική μέριμνα. Μεταξύ των πολλών σημαντικών ρυθμίσεων υπογραμμίζω το αμετάβλητο του επωνύμου της γυναίκας και ιδίως την αποδαιμονοποίηση του θεσμού του διαζυγίου που παύει να οδηγεί στον τραυματισμό της οικογένειας και την τιμωρία των 'υπαιτίων' μέσα από την εισαγωγή των θεσμών του συναινετικού και αυτόματου, κατόπιν ισχυρού κλονισμού διαζυγίου. Στο ίδιο πλαίσιο η υποχρέωση διατροφής συνδέεται πλέον κυρίως με την οικονομική κατάσταση και δύναμη των συζύγων και απεξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το θέμα της υπαιτιότητας ως προς το διαζύγιο. Το ανοιχτό πνεύμα της μεταρρύθμισης αυτής σφραγίζεται και από την εισαγωγή των νομοθετημάτων στη δημοτική γλώσσα, κίνηση πρωτοποριακή για την εποχή της.

6. Σε αυτό το σταθερό νομοθετικό έδαφος που η συνολική μεταρρύθμιση του γάμου, της οικογένειας και της θέσης της γυναίκας είχε εξασφαλίσει δεν άργησε και η μεταβολή της νομοθετικής αντιμετώπισης της άμβλωσης. Στην Ελλάδα η άμβλωση μέχρι και το δεύτερο τρίμηνο της εγκυμοσύνης νομιμοποιείται το 1978 μόνο σε περίπτωση εμβρυακών ανωμαλιών, δηλαδή υπερ του παιδιού και όχι υπερ της μητέρας. Το νομοθετικό αυτό καθεστώς μπαίνει στο στόχαστρο των γυναικείων κινημάτων κατά την ψήφιση του νόμου για τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου και τελικά μεταβάλλεται με το νόμο 1609/1986 ο οποίος εντάσσει στους λόγους άμβλωσης και την προσωπική επιλογή της γυναίκας αλλά και την ανάγκη κοινωνικής της προστασίας. Έτσι η άμβλωση μέχρι και τη 12 εβδομάδα νομιμοποιείται ενώ επιτρέπεται σε περιπτώσεις βιασμού ή κινδύνου για τη σωματική και ψυχική υγεία της εγκύου. Στο ίδιο πλαίσιο η εφαρμογή της ισότητας στο πεδίο της εργασίας εκφράζεται με τη νομοθετική εγγύηση της ισότητας αμοιβής για εργασία ίσης αξίας, εξισώνοντας στην πράξη τα μισθολογικά δικαιώματα άνδρα και γυναίκας την περίοδο αυτή.

7. Τα διδάγματα της συστηματικής υπερ των δικαιωμάτων πολιτικής που ακολουθήθηκε τη δεκαετία του '80 είναι πολλά. Πρώτον, σε επίπεδο καθαρά συνταγματικής πολιτικής η Ελλάδα πρωτοπορεί σε σχέση με σοσιαλιστικές κυβερνήσεις της εποχής που δεν προωθούν αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις παρά πολύ αργότερα, η Ισπανία και η Πορτογαλία το 1987 και 1986 αντίστοιχα. Δεύτερον, υπογραμμίζει τη σημασία του νόμου και της δράσης του νομοθέτη για την ουσιαστική πραγμάτωση των δικαιωμάτων. Το Σύνταγμα εξαγγέλει, εγγυάται αλλά είναι η παρέμβαση του νομοθέτη που υλοποιεί τα δικαιώματα στην πράξη. Η ευθύνη του νομοθέτη είναι μεγάλη και από αυτόν εξαρτάται το επίπεδο της προστασίας των δικαιωμάτων στη χώρα μας και σε κάθε χώρα. Τρίτον, το παράδειγμα των νομοθετικών μεταρρυθμίσεων του '80 υποδηλώνει ότι ο νόμος μπορεί να μεταβάλει και να επανακατασκευάσει τα κοινωνικά πρότυπα, ακόμη και να συγκρουστεί με τα συντηρητικά κοινωνικά μοντέλα και να ωθήσει τη μεταβολή τους. Ο νόμος δεν παρακολουθεί απλά και βουβά την κοινωνική μεταβολή αλλά μπορεί να την καθοδηγήσει, να οδηγήσει σε εκσυγχρονισμό μια κοινωνία ακόμη και αν αυτή δεν συνειδητοποιεί πλήρως την αναγκαιότητα αυτό.

8. Τέλος, και αυτή είναι η σύγχρονη σημασία του παραδείγματος της περί δικαιωμάτων πολιτικής, της αλλαγής' του '80 , δεν θα πρέπει να λησμονούμε την τεράστια σημασία της αναγνώρισης δικαιωμάτων για την επίτευξη πραγματικής αλληλεγγύης και για την αποφυγή της περιθωριοποίησης μελών ή ομάδων μιας κοινωνίας. Το δίδαγμα και το κεκτημένο της μεγάλης πολιτικής για τα δικαιώματα της δεκαετίας του '80 δεν είναι παρά ότι η ανάγκη για την ουσιαστική πραγμάτωση των δικαιωμάτων οφείλει να είναι διαρκής και ακούραστη, ιδίως σήμερα στο πλαίσιο της σκληρής για τη χώρα μας οικονομικής κρίσης, μιας κρίσης που θέτει σε αμφισβήτηση όλο και περισσότερο την ίδια τη συνοχή αλλά και τη συνύπαρξη μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινωνίας.

ΙΣΤΑΜΕ Συνέδριο, Από τη μεταπολίτευση στην κρίση / Από την κρίση στην ανασυγκρότηση - Το ΠΑΣΟΚ και η ελληνική πραγματικότητα 1974- 2014, Αθήνα 3-4 Σεπτεμβρίου 2013